

*Юрій
Джулай*

Р. БУБНЕР І ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНИЙ АРГУМЕНТ І. КАНТА

Р. Бубнер (1941—2007) належить до кола найвпливовіших сучасних філософів Німеччини. Назви його праць свідчать про глибину і обсяговість його інтересів¹. В деяких його дослідженнях знайдено точки зіставлення класичних концепцій взаємодії логіки, мислення і мови німецького модерну з відповідними моделями взаємодії логіки, мислення і мови англо-саксонської школи аналітичної філософії. Це і розвідка «Феноменологія та мовний аналіз» [Bubner, Cramer, Wiehl, 1971], і «Семантика й онтологія» [Bubner, Strawson, 1975], і «Теорія дії» [Bubner, Cramer, 1976].

Спрямування семантики до онтології шляхом розроблення мінімальної теорії значення — один з ключових моментів аналізу П. Стросоном кантівської комплексної трансцендентальної моделі умов когнітивного забезпечення предикації та референції у книзі «Межі значення» (The Bounds of Sense). Р. Бубнер зробив спробу на тлі ідей П. Стросона показати точки локалізації трансцендентального аргументу у Л. Вітгенштайна та В. Квайна. Для першого трансцендентальний аргумент локалізовано, за Р. Бубнером, ситуацією самозабезпечення логічних речень зв'язком із фактуальними

¹ Див.: [Bubner, 1994; 1992; 1990; 1974; 1984; 1982; 1995; 1964; 2002; 1996; 1993].

одинацями об'єктивного світу, що відкриває водночас можливість надавати емпіричного значення реченням і поширювати на них логічні алгоритми перевірки істинності. Трансцендентальність принципу лінгвістичної відносності В. Квайна дещо подібна до трансцендентальності логіки: принцип лінгвістичної відносності вказує на подібне до онтологічного самозабезпечення логіки існування рамкового онтологічного самозабезпечення кожною конкретною мовою і далі — на можливість розуміння шляхом перекладу з мови на мову без потреби в гарантіях з боку спільної всім мовам онтології.

Всі ці концептуальні спостереження Р. Бубнер викладає на черговому Кантівському конгресі, що відбувся 4—6 квітня 1974 року у Франкфурті-на-Майні, де за рік до цього він став професором філософії. Ця доповідь («До структури трансцендентального аргументу») була опублікована у 65 числі Кантівських студій 1974 року і наступного року у вигляді статті (англійською мовою) — у щоквартальнику «Метафізичний огляд» (*The Review of Metaphysics*) під назвою «Кант, трансцендентальний аргумент і проблема дедукції». Саме цей текст і було обрано для нашого перекладу.

Існує думка, що ідеї Р. Бубнера не були визначальними в численних дискусіях представників аналітичної філософії англо-саксонської школи. Певною мірою, це так. Але лише певною мірою. Р. Бубнер ніколи не зазнавав серйозної критики власних пояснень ідеї трансцендентального аргументу від логіко-математичного кола філософів-лінгвістів, хоча завжди залишався в царині мовного аналізу більше філософом з орієнтацією на класичну філологію, ніж філософом з ухилом у математичну лінгвістику. Та він давав зрозуміти своєю статтею, що трансцендентальну філософію І.Канта не можна вичерпати, просто вдаючись до дедалі точнішої, систематичнішої і вмотивованішої реконструкції кантівської спадщини трьох «Критик».

По-перше, навіть така містка реконструкція не може бути самодостатньою і потребує кваліфікованої актуалізації як у цілому, так і по частинах. По-друге, ця актуалізація не може бути однозначною і вимагає постійного зіставлення спільного проблемного поля «Критики чистого розуму» з моделями розвитку наукового пізнання сучасної філософії науки і відповідними логіко-лінгвістичними метамоделями. По-третє, такій продуктивній взаємодії не можуть відповідати сценарії або остаточної поразки І. Канта, або ж перемоги його задумів, що вивищила б його над усіма критиками та позитивними тлумаченнями того ж таки трансцендентального аргументу. Актуальність кантівського трансценденталізму можна пояснити його відтворенням у логіці та мові, яку аналізують у Р. Бубнера Л. Вітгенштайн та В. Квайн. Логіка не перестає бути логікою в багатоманітному світі і не втрачає зв'язку зі світом фактів, продовжуючи репрезентувати його, хоча здатна оцінювати також істинність аномальних фактів. Феномен розуміння не

зникає в умовах багатоманітності мов попри усвідомлення того, що радикальних перекладів мов не буває, та, можливо, це й не потрібно. Теза про можливість збереження розуміння не означає необхідності її подання як остаточного вищого принципу, якому буде відповідати певна загальна онтологія, відмінна від онтології конкретних мов. У І. Канта поняттям «трансцендентального» позначений цілий комплекс взаємопогоджених епістемічних та логічних функцій розсуду. Цей комплекс бере початок із встановлення й відтворення концептуальною системою репрезентації об'єкта ставлення до нього і як до математичного, і як до емпіричного знання, згідно з формулою: «умови можливості досвіду взагалі є водночас умовами можливості предметів досвіду». Трансцендентальне ще позначає новий клас умов. Тепер це умови забезпечення синтетичності суджень за допомоги «здібностей» як відповідних структурних одиниць розсуду: продуктивної здатності до уяви, фантазії, зовнішнього відчуття простору і внутрішнього відчуття часу, схематизму мислення, що діють обов'язково через трансцендентальну єдність апперцепції. Саме функціональним забезпеченням певних здібностей та трансцендентальної апперцепції визначена специфіка загальної структури математичного знання і чистого природознавства. І нарешті — підсумкова репрезентація трансцендентального механізму функціонування знання стосується включення здатності розуміння до складових умов відтворення загальної структури знання. Підтримка цієї структури уможливується своєчасним розумінням і відповідним своєчасним поглинанням інтелектуальних альтернатив. Оскільки виключити можливість мислити альтернативно неможливо, то відповідне розуміння альтернатив є не лише можливим, воно є вкрай необхідною функцією поглинання альтернатив, що забезпечує поновне застосування знання, бо застосування неоднорідного за структурою знання є неможливим. В підсумку, наближення до визначення поняття трансцендентального у І.Канта постає зі ступеневого і поновного узгодження функцій розсуду, тобто, як і годиться для трансцендентального філософа, є прикінцевим розумінням без обов'язкової дефініції. Взаємопогоджені функції розсуду утворюють систему взаємозумовленості співзв'язних сукупних можливостей: 1) репрезентації об'єкта пізнання з досвіду в певному типі знання (математиці, чистому природознавстві); 2) подальшого забезпечення синтетичності суджень в кожному з цих типів знання; 3) відтворення всезагальної форми знання в ситуаціях поновного застосування його відповідного типу шляхом виключення будь-якої можливості втрати типологічної однорідності знання в процедурах його застосування.

Відтворення функцій розсуду на кожному із вказаних ступенів є необхідною умовою забезпечення існування як певного типу знання, так і знання в цілому. Тому і сукупна дія цієї досить ригідної системи взаємопогоджених

функцій має супутній ефект переконливості, близький до ефекту переконливості від отриманого шляхом дедукції висновку, і є сукупним трансцендентальним аргументом поза дедукцією у строгому значенні цього поняття.

На цій підставі Р. Бубнер формулює декілька висновків, які доволі точно відповідають вимогам актуалізації філософською логікою та лінгвістикою кантівського вчення про пізнання. Перший висновок стосується того, що перспектива остаточного визначення трансцендентальних підстав знання як дуже опосередкованої, зрештою, дедукції є сумнівною. Трансцендентальна дедукція в точному значенні цього поняття є неможливою. Другий висновок сягає усвідомлення притаманності ознак самореферентності трансцендентальному аргументу. Третій висновок вказує на те, що саме вкрай складний характер ідентифікації особливостей трансцендентального аргументу постійно провокував і провокує повторення відмови Фіхте і Райнгольда від трансцендентальної моделі знання на користь дедуктивної. Четвертий висновок полягає у фіксації вкрай формального характеру кантівської концепції синтетичності судження, в якій ніяк не відображено необхідність вирізняти специфіку надання мисленнєвої єдності синтетичним судженням множинності чуттєвих даних, інтуїції та концептів. На думку Р. Бубнера ці недоліки були приховані в понятті трансцендентальної дедукції.

Цікавими у статті Р. Бубнера є підрядкові посилання і нечисленні коментарі які, крім усього іншого, вказують на авторське бачення перспектив подальшого використання трансцендентального аргументу в аналізі особливостей структури наукового знання. Крім демонстрації згоди із тезою С. Кернера щодо неможливості існування трансцендентального аргументу як фактичної дедукції, яку перенесено у висновки, у четвертому висновку, де йдеться про недоліки формального бачення засад синтетичності суджень І. Канта, Р. Бубнер немовби повторює відповідні зауваження Р. Рорті зі статті «Аргумент об'єктивності у Стросона» (Strawson's Objectivity Argument), але, як виявляється, це не є ознакою повної згоди з позицією Р. Рорті.

Цікавим щодо цього є факт збереження Р. Рорті значної частини фрагментів згаданої статті 1970 року у книзі «Філософія і дзеркало природи» (Philosophy and the Mirror of Nature), виданої дев'ять років по тому. Ці фрагменти перейшли до третього і четвертого параграфу третьої глави: «Зміщення Кантом предикації синтезу» та «Пізнання, якому потрібні засади»². Чого ж стосуються зауваження Р. Рорті? Він намагається показати що трансцендентальна концепція синтетичності суджень І. Канта залишає без від-

² Див.: [Rorty, 1970: p. 207—244]. Варто звернути увагу прискіпливого читача на неточні покажчики сторінок відповідної статті Р.Рорті як у статті Р.Бубнера (р. 459), так і в російському перекладі праці Р.Рорті “Філософія і дзеркало природи” (с. 111).

повіді запитання: «Що і через що синтезується: чуттєві дані концептами чи концепти інтуїціями?»³. У цих параграфах, як і в статті, Р. Рорті намагається показати, що оцінка П. Стросоном конститутивної трансцендентальної діяльності розсуду (за П. Стросоном, трансцендентальної психології) І. Канта як «коперніканської революції» фактично ігнорує повторення І. Кантом помилок інтелектуалізації внутрішнього простору інтелекту Декарта привілейованими репрезентаціями, внаслідок чого не об'єкти, а судження стають підставою пізнання⁴.

Не будемо повторювати зміст відповідей Р. Бубнера. Вкажемо лише на базові мотиви тез відповіді, що іноді містять елементи іронії. Трансцендентальність знання не може бути банальним перетворенням феномену передування певних культурних явищ науковому знанню на умови можливого синтезу цього знання. Будь-яка кваліфікація наявності апріорного в явищах, близьких до автоматизму «вродженого знання», на прикладі «породжуючої граматики» Н. Хомського лише свідчить про стійке збереження ототожнення понять «апріорного» та «трансцендентального», якого слід уникати і яке і дотепер є результатом неповного розведення базових понять картезіанської та кантівської традиції.

Доречно привернути увагу до ролі деяких ідей П. Стросона, які фактично близькі до позиції Р. Бубнера та Р. Рорті щодо перспектив подальшого дослідження трансцендентального знання. Це може означати тільки одне — Р. Бубнер вважав ідеї П. Стросона, висловлені ним у праці «Межі значення. Нарис до Кантової «Критики чистого розуму», одними з найбільш доречних щодо підтримки актуальності теми трансцендентального аргументу на майбутнє. П. Стросон показав, що традиційний емпіризм Д. Г'юма складався з певних мінімальних «одиниць» досвіду: відчуттів, чуттєвих вражень, ідей як глибоко закарбованих вражень (імагінативних образів відчуттів), механізму комбінації ідей шляхом утворення з них асоціацій різної складності і, нарешті, двох носіїв цього досвіду — тіла та особистості. В цій картині емпіричного досвіду як функціональних складових ви не знайдете концептуального досвіду або натяку на можливість існування метафізики емпіричного знання. Тому І. Кант зробив мінімальною одиницею досвіду використання в ньому концептів та заклав ідею можливості існування метафізики як науки⁵. Це по-перше. По-друге, трансцендентальний ідеаліст за ідеологією є емпіричним реалістом. При розгляді реальності або певного існування він не визнає ніякої першості станів свідомості щодо фізичних об'єктів.

³ Див.: [Рорті, 1997: с. 113].

⁴ Див.: [Рорті, 1997: с. 118].

⁵ Див.: [Strawson, 1966: p. 18].

Саме ідея самореферентності трансцендентальної аргументації разом із орієнтацією на метафізику емпіричного знання була для Р. Бубнера найбільш прийнятною версією актуалізації трансценденталізму І. Канта, яку він бачив у П. Стросона. Зрозуміло, що Р. Бубнер не йшов далі шляхом дескриптивної метафізики П. Стросона, бо його особисто цікавив дещо інший напрям розвитку метафізики емпіричного знання. Трансцендентальну версію останньої дослідник репрезентував у найкоротшій методологічній праці «Трансценденталізм та протонаука: коментар до К. Лоренца»⁶.

Ці коментарі Р. Бубнер виклав як контрастне бачення розв'язання проблеми трансцендентального аргументу, яке запропонував К. Лоренц. У книзі «Діалогічна логіка» («Dialog Logic»), що вийшла друком 1978 року К. Лоренц показав, що відомого ототожнення трансцендентальної дедукції з дуже опосередкованим умовиводом не лише можна уникнути, а й остаточно визначити особливості трансцендентального аргументу, якщо розглядати останній за аналогією з мовним діалогом як певним «буттям в діяльності».

На думку Р. Бубнера навіть такі відомі методологи науки, як К. Попер, Т. Кун, П. Фоєрабенд, недостатньо враховують взаємодію двох компонентів пізнання: репрезентації об'єкта дослідження та власне самого наукового дослідження (*Darstellung und Forschung*). Вже тут видно як Р. Бубнер відмовляється від подання концептуальних форм репрезентації об'єкта за допомоги поняття уявлення як індивідуального сприйняття людиною будь-чого (*Vorstellung*) і замінює його на колективну форму репрезентації об'єкта (*Darstellung*). Сенс такої заміни детально розглянув Ст. Тулмін, але не як методолог, до чого ми звикли, а як спеціаліст з теорії аргументації. Деякі напрацювання з книги «Способи використання аргументації» (*The Uses of Arguments*, 1958) Ст. Тулмін застосував у подальших працях, зокрема у «Людському розумінні» (*Human Understanding*, 1972), де він показав, що відмова від терміна «*Vorstellung*» на користь «*Darstellung*» унеможливує дискредитацію поняття про публічну репрезентацію об'єкта фіксацією останньої лише в уяві на рівні можливостей і засобів індивідуальної уяви окремої особи.

Така звичка до репрезентації об'єкта шляхом зважання на його сприйняття в уяві індивіда призводила до постійної плутанини: сприйняття ототожнювали з поняттями, а речення — з образами та об'єктами⁷, а отже — до двозначного прочитання трансценденталізму І. Канта. Саме цей шлях дослідження потенціалу колективних концептуальних репрезентацій об'єкта — шлях «*Darstellung*» обирає і Р. Бубнер. Оскільки трансцендентальний аргумент активно включений до процесу репрезентації об'єкта як кожної галузі

⁶ Див.: [Bubner, 1979: p.191—195].

⁷ Див.: [Тулмін, 1984: с. 198—199].

науки, так і наукою в цілому, то, на думку Р. Бубнера, доцільно розглянути кожен галузь науки крізь ефект «самореферентності», в якому поновно відтворюється усунення самої можливості суміщення альтернативних форм знання в репрезентативних процедурах нових задач або явищ. Але зупинитися на цьому означало б залишитися на дуже проблематичному тлумаченні трансцендентального аргументу, ризикуючи перетворити його на дедукцію у власному значенні.

У ретроспекції така картина розвитку знання має відкрити, на думку Р. Бубнера, певну глибинну вихідну руху до безальтернативних форм концептуальної репрезентації об'єктів у так званих протонауках. Еквівалентом галузевої мережі протонаук для Р. Бубнера є уявлення про існування раціональності як методичного мінімуму щодо концептуальної репрезентації явищ та дій для кожної галузі науки, яке неодмінно має історія кожної сучасної дисципліни в минулому. Але це не звертання до перших історичних фаз розвитку концептуальних форм репрезентації об'єктів фізики або соціології у сфері наук чи до нестійких форм концептуальної репрезентації об'єктів у синкретичному знанні давніх епох. Протонаука — це така точка в минулому, з якої починається усвідомлення самореферентності науки від фізики до соціології⁸. В цьому Р. Бубнер певною мірою солідарний з ідеєю вчителя К. Лоренца П. Лоренца про доцільність введення поняття протонауки⁹.

Гіпостазована раціональність останньої має, за Р. Бубнером, показати можливість існування співзумовленість різних структур знання не лише за координатами методу. Тому і розмова про соціологію відповідних протоструктур буде означати, що концептуальна репрезентація соціальних норм від сім'ї до субкультурних спільнот припускає можливість репрезентації одних норм через інші без необхідності формулювання цієї можливості певною метамовою соціологічних принципів з відповідною соціальною онтологією. Ця можливість уже забезпечена відповідною протонаукою. Тому протосоціологія, як і всі протонауки, виконує ту саму функцію, що й дескриптивна метафізика П. Стросона з тією відмінністю, що плюралізм протонаук як метафізик має горизонтом свого визначення наявність мінімальних методичних дій або порядків, що забезпечують самовідтворення протонауки і збереження нею відкритості до явищ або ситуацій лише певного типу.

Якщо ж дотримуватися й далі сценарію уваги до імен з підрядкових посилянь Р. Бубнера, то, без сумніву, можна виділити його позитивні посилення без коментарів на праці Яако Хінтїкки. Тут можна побачити велику довіру Р. Бубнера до аналізу цим філософом філософської спадщини

⁸ Див.: [Bubner, 1979: p. 194].

⁹ Див.: [Bubner, 1979: p. 194].

Канта¹⁰. Саме така довіра може надати нових поштовхів ефективному аналізу проблем з циклу трансцендентального аргументу.

Звичайно, можна було б звернутися до списку фундаментальних або, як мінімум, цікавих і помітних в континентальній філософії праць Р. Бубнера з античної філософії в контексті філософії історії, критики естетики Франкфуртської школи, проблем зіставлення філософської герменевтики і критичної філософії, визначення засад практичної філософії. Можна було б згадати, що Р. Бубнера було обрано президентом міжнародної асоціації зі сприяння вивченню гегелівської філософії, або те, що в середині 90-х років минулого сторіччя він прийняв кафедру від Г.-Г. Гадамера у Гайдельберзі. Але замість цих переліків ми наведемо лише один факт. Працю Р. Бубнера «Новації ідеалізму», його «Есе з герменевтики і критичної філософії», а також книгу «Німецька ідеалістична філософія» за його редакцією регулярно перевидають видавництва провідних американських гуманітарних університетів. Що ж до «Новації ідеалізму», то всі критики однакові в оцінці оригінальності викладу нюансів німецької ідеалістичної традиції філософування, і дотепер часто-густо невідомих широким американським філософським колам. Час і нам вдатися до популяризації цього філософа.

ЛІТЕРАТУРА

- Рорти Р.* Философия и зеркало природы. — Новосибирск: Изд-во Новосибирского университета, 1997.
- Тулмин Ст.* Человеческое понимание. — М.: Прогресс, 1984.
- Bubner R.* Antike Themen und ihre moderne Verwandlung. — Suhrkamp, Frankfurt/M., 1992.
- Bubner R.* Ästhetische Erfahrung. — Suhrkamp, Frankfurt/M., 1994.
- Bubner R.* Dialektik als Topik. Bausteine zu einer lebensweltlichen Theorie der Rationalität. — Suhrkamp, Frankfurt/M. 1990.
- Bubner R.* Geschichtsprozesse und Handlungsnormen. — Suhrkamp, Frankfurt/M., 1984.
- Bubner R.* Handlung, Sprache und Vernunft. Grundbegriffe praktischer Philosophie. — Suhrkamp, Frankfurt/M., 1982.
- Bubner R.* Innovationen des Idealismus // Reihe Neue Studien; Bd. 8. — Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1995.
- Bubner R.* Phänomenologie, Reflexion und Cartesianische Existenz. Zu Jean-Paul Sartres Begriff des Bewußtseins. — Dissertation, Universität Heidelberg, 1964.
- Bubner R.* Polis und Staat. Grundlinien der Politischen Philosophie. — Suhrkamp, Frankfurt/M., 2002.
- Bubner R.* Transcendentalism and Proto-science. Comments on K. Lorenz // Transcendental Argument and Science. Essays in Epistemology. — London, 1979.
- Bubner R.* Welche Rationalität bekommt der Gesellschaft? Vier Kapitel aus dem Naturrecht. — Suhrkamp, Frankfurt/M., 1996.

¹⁰ Див.: [Hintikka, 1974: p. 126—211].

- Bubner R.* Zwischenrufe. Aus den bewegten Jahren. — Suhrkamp, Frankfurt/M., 1993.
- Bubner R., Cramer K. und Wiehl R.* Handlungstheorie. Heft 9. Neue Hefte für Philosophie. Beiträge v.: Danto, A., Wiehl R., Opp K.-D. et al., — Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1976.
- Bubner R., Cramer K., Wiehl R.* (Hrsg.) Phänomenologie und Sprachanalyse, 1971.
- Bubner R., Strawson P.* Semantik und Ontology. — S.I., 1975.
- Hintikka J.* Knowledge and Known. Historical Perspectives of Epistemology. — Reidel publ. company, Dordrecht, Holland, 1974.
- Rorty R.* Strawson's Objectivity Argument // The Review of Metaphysics, 1970. — Vol. 24. — № 2.
- Strawson P.* The Bounds of Sense. An Essay on Kant's Critique of Pure Reason. — London: Methue & Co , 1966.
-

Юрій Джулай — кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології Національного університету «Києво-Могилянська академія». Коло наукових інтересів — взаємодія методології аналітичної філософії та соціальної і культурної антропології, проблеми філософії і методології гуманітарного знання.
